

CZEŚĆ DRUGA: SPRAWOZDANIA I PRZEGLĄD LITERATURY SOCJOLINGWISTYCZNEJ

Socjolingwistyka XXIX, 2015

PL ISSN 0208-6808

MONIKA BUŁAWA: *SPOSOBY WYRAŻANIA SĄDÓW WARTOŚCIUJĄCYCH W TEKSTACH PRASOWYCH*, Lexis, Kraków 2014, ss. 230.

Prezentowana monografia Moniki Buławy ze względu na podjęty temat, którym jest wartościowanie w publicystyce prasowej, sytuuje się w kręgu prac z zakresu aksjolingwistyki. Głównym celem Autorki jest opis wartościowania wyrażonego w wybranych do analizy tekstach, przede wszystkim zaś charakterystyka środków językowych pełniących w nich funkcję oceniającą.

Wybór jako przedmiotu badań artykułów publicystycznych (jednego z podstawowych gatunków dziennikarskich) uzasadnia Autorka ważną rolą, jaką odgrywają one w społeczeństwie, jako teksty nie tylko informujące o ważnych wydarzeniach politycznych, społecznych i gospodarczych, ale także interpretujące i oceniające je. Ze względu na ową podwójną funkcję tego rodzaju tekstów można było spodziewać się, że dostarczą one obfitego i ciekawego materiału do badania pod kątem aksjolingwistycznym. Autorka sięgnęła po teksty prasowe z dwóch tygodników społeczno-politycznych, mianowicie czasopisma „Polityka” i „Tygodnik Solidarność”. Przedmiotem analizy jest więc publicystyka reprezentująca poglądy z dwóch różnych stron sceny politycznej.

Omawiana praca składa się z siedmiu zasadniczych rozdziałów oraz okalających je *Wstępu* i *Podsumowania*. W rozdziale pierwszym (*Badania nad wyrażaniem sądów wartościujących w tekście*) przedstawiony został nurt badań skoncentrowanych wokół zagadnień aksjolingwistycznych, których tradycja sięga lat sześćdziesiątych XX wieku. Jak wynika z przedstawionego stanu badań, dotychczas pod kątem wartościowania analizie poddano różne typy wypowiedzi: od silnie nasyconych aksjologicznie tekstów propagandy politycznej, w których główne znaczenie ma funkcja perswazyjna, po informacyjne teksty prasowe (określane jako „wiadomości”) czy też materiał wzięty z języka potocznego.

Wartość i wartościowanie to tytuł drugiego teoretycznego rozdziału monografii, zawierającego przede wszystkim omówienie problematyki związanej ze znaczeniem podstawowych terminów z zakresu aksjologii, którymi Autorka posługuje się w książce: *dobry, wartość, wartościowanie, ocena, sąd wartościujący*. W tym zakresie Autorka korzysta przede wszystkim z eksplikacji Jadwigi Puzyniny, przywołuje jednak również inne koncepcje rozumienia omawianych terminów, które występują w pracach językoznawczych (A. Wierzbickiej, R. Grzegorzycowej) i filozoficznych (G.E. Moore’a,

M. Schelera). Ustalenia teoretyczne dotyczą także funkcji poszczególnych składników struktury wartościowania — m.in. obiektu i kryterium wartościowania, skali ocen, stereotypu wartościującego, odbiorcy wartości — które Autorka charakteryzuje, odwołując się do prac takich badaczy z dziedziny aksjolingwistyki, jak: J. Puzynina, E. Laskowska, E.M. Wolf, N. Arutjunowa, N. Fries.

W rozdziale trzecim *Sposoby wyrażania sądów wartościujących* oprócz przeglądu klasyfikacji stosowanych przy opisie środków wartościujących przez innych badaczy (J. Puzyninę, R. Pawelca, E. Laskowską) Autorka przedstawiła podział tych środków przyjęty przez siebie w pracy wraz z omówieniem funkcji poszczególnych jego elementów. Zastosowana klasyfikacja jednostek wyrażających wartościowanie odzwierciedla różny status informacji, które przekazywane są poprzez wypowiedź. Analizą pod kątem aksjolingwistycznym objęte zostały więc zarówno systemowe środki wartościujące przy zróżnicowaniu ich na środki leksykalne i pozaleksykalne, a także na wyrażające ocenę wprost i nie wprost, jak i pragmatyczne środki wartościujące, inaczej zwane tekstowymi. Uwzględnione zostały również konotacje usytuowane na pograniczu sfery semantycznej i pragmatycznej języka.

Rozdział czwarty zawiera charakterystykę materiału związaną z różnorodną tematyką poruszaną w artykułach publicystycznych pochodzących z „Polityki” i „Tygodnika Solidarność”, wydanych w ostatnim kwartale roku 2001, a także na przełomie lat 2001 i 2002, ich specyfiką gatunkową oraz rodzajem prezentowanych w nich treści ideowo-politycznych. Ta część pracy przybliży ponadto główne założenia przyjęte przez Autorkę podczas opracowywania materiału. Trzeba podkreślić, że z tekstów publicystycznych ekscerpowiała ona tylko te wypowiedzi, w których wyrażony był sąd wartościujący nadawcy — poza obszarem jej zainteresowań pozostały zatem wypowiedzi referujące i cytujące oceny innych podmiotów. Zebrane wypowiedzi Autorka klasyfikowała, uwzględniając to, jaki środek językowy został w nich użyty do wyrażenia sądu wartościującego.

W części analitycznej pracy, czyli w rozdziałach 5–7, omówione zostały poszczególne użyte w badanych tekstach sposoby wyrażania sądów wartościujących. Podstawą do formułowania ustaleń na ich temat jest prezentacja zgromadzonego materiału. W wypadku gdy funkcja wartościująca danego leksemu jest jednoznaczna co do charakteru wartościowania (pozytywnego lub negatywnego) oraz aspektu, materiał bywa prezentowany w sposób wyizolowany z kontekstu. Natomiast wszędzie tam, gdzie występują przykłady jednostek czy zjawisk aksjolingwistycznych wymagających szczegółowego wyjaśnienia, podawany jest odpowiednio szeroki kontekst celem pełniejszego pokazania funkcji wartościującej danej jednostki. W odniesieniu do wielu cytowanych wypowiedzi Autorka podaje realizację formuły, do której można sprowadzić każdy sąd wartościujący, niezależnie od środków użytych do jego wyrażenia: *X (obiekt wartościowania) jest dobry/zły (kryterium)*. W przypadku wartościowania porównawczego mamy do czynienia z formułą bardziej rozbudowaną, uwzględniającą dwa obiekty wartościowania: *X (główny obiekt wartościowania) jest lepszy/gorszy niż Y (drugi obiekt wartościowania) (kryterium)*; dodatkowa informacja wprowadzana jest ponadto

w odniesieniu do tych wypowiedzi, które przekazują informację o tzw. odbiorcy wartości: *X (obiekt wartościowania) jest dobry/zły dla Z (kryterium)* (formuły nie uwzględniają podmiotu wartościującego, ponieważ w badanym materiale zawsze był nim nadawca).

Pośród rozdziałów analitycznych najobszerniejszy jest rozdział poświęcony leksykalnym środkom wyrażania sądów wartościujących, co wiąże się z tym, że jest to kategoria bardzo wewnątrznie zróżnicowana. W dziewięciu podrozdziałach omówione zostały następujące typy wypowiedzi: z jednostkami prymarnie wartościującymi (np. *dobry, dobrze, zły, źle*), opisowo-wartościującymi i zawierającymi element wartościowania w sferze konotacji, następnie z jednostkami referującymi sąd wartościujący nadawcy (np. *obwiniać kogoś, narzekać na coś*), z przysłówkami wyrażającymi ocenę intensywności cechy (np. *za, zbyt*), z modulantami wyrażającymi wartościowanie (np. *niestety, rzekomo*), z przymkami w funkcji wartościującej (np. *dzięki, kosztem*) i wreszcie ze środkami wyrażającymi wartościowanie systemowo, lecz nie wprost, tzn. z jednostkami presuponującymi (np. *ukrócić coś, podzegać do czegoś*) oraz implikującymi sąd wartościujący, wśród których Autorka omawia kolejno: wypowiedzi powinnościowe (np. z leksemami: *powinien, trzeba, należy*), wypowiedzi informujące o uczuciach (np. z takimi leksemami, jak: *obawa, obawiać się, radość, cieszyć się*), wypowiedzi informujące o stanach wolicjonalnych (np. z jednostkami: *chcieć czegoś, marzyć o czymś*). W osobnym podrozdziale zostało omówione wartościowanie porównawcze, które może być wyrażane za pomocą różnych środków leksykalnych.

Najwięcej miejsca w rozdziale piątym poświęcono jednostkom opisowo-wartościującym (termin używany w monografii na określenie leksemów, które definicyjnie wyrażają wartościowanie) oraz jednostkom zawierającym element wartościowania w sferze konotacji (oba typy opisano łącznie w jednym podrozdziale). Wyrazy z tej grupy Autorka przedstawiła, dzieląc je ze względu na przynależność do danej grupy semantycznej, a także biorąc pod uwagę część mowy, do jakiej dany leksem należy (przykładowo, w obrębie nazw cech zostały pokazane przymiotniki, przysłówki i rzeczowniki), to, czy wyraża on wartościowanie pozytywne czy negatywne. Podaje również kryterium, według którego zostało wyrażone wartościowanie: sakralne (np. *bluźnierczy, świętokradczy*), moralne (np. *sprawiedliwy, szlachetny — nieetyczny, nieuczciwy*), poznawcze (np. *interesujący, rozsądny — błędny, fałszywy*), estetyczne (np. *piękny, przystojny — obskurny, tandetny*), społeczno-obyczajowe (np. *elegancki — arogancki, pyskaty*), perfekcjonistyczne (np. *biegły, zręczny — niekompetentny, nieudany*), odcuciowe (np. *przyjemny, zabawny — nieprzyjemny, przykry*), kryterium wartości witalnych (np. *szkodliwy*), utylitarne (np. *korzystny, lukratywny — niekorzystny, bezużyteczny*). Sporo miejsca w tym rozdziale Autorka poświęca zagadnieniu konotacji wartościujących, zwłaszcza zwracając uwagę na to, że nie są one grupą jednolitą. W obrębie tzw. konotacji ekstralingwistycznych (tych, które w przeciwieństwie do leksykalnych nie mają poświadczenia w faktach językowych) wyróżnia m.in. te, które można przypisać określonym środowiskom politycznych czy związać z określonym światopoglądem (np. *liberalny, katolicki*), oraz te, których nie można ograniczyć do tak okreś-

lonej grupy użytkowników języka i które opierają się na powszechnie przyjętych stereotypach wartościujących (np. *pracowity, klamać*). Dodać należy, że jednostki z obu czasopism zostały przedstawione oddzielnie, co umożliwi dokonanie ich porównania.

W wyniku analizy materiału językowego mieszczącego się w omawianym podrozdziale Autorka wyodrębniła obszar, w którym leksemy służące do wyrażania oceny w wypowiedzi wskazują na odmienną polityczno-ideologiczną obu czasopism. Mieszczą się w nim np. wyrazy służące nadawcy do wyrażenia wartościowania według kryterium sakralnego, których obecność poświadczona została tylko w „Tygodniku Solidarność”. Omówione zostały m.in. specyfika użycia w badanych czasopismach oraz nacechowanie aksjologiczne takich jednostek, jak: *liberalny, postkomunista* (jako określenie polityków Sojuszu Lewicy Demokratycznej), *postęp, poprawność polityczna, gruba kreska*, czy też zróżnicowanie dotyczące posługiwania się synonimicznymi przymiotnikami *radziecki* i *sowiecki*. Odwołując się do wyników badań dotyczących tekstów prasowych z przełomu lat 1989 i 1990, które przeprowadziła J. Puzyńska na materiale „Tygodnika Solidarność” i „Gazety Wyborczej”, Autorka mogła dokonać porównań z wnioskami z analizy zgromadzonego przez siebie materiału.

W poszczególnych rozdziałach poza charakterystyką samych środków wartościujących M. Buława porusza również takie kwestie, jak np. sposoby wyrażania, w jakim stopniu dany obiekt jest dobry lub zły, wskaźniki subiektywności oceny, stopień pewności wyrażanego sądu wartościującego, kwestia tzw. odbiorcy wartości.

W rozdziale szóstym omówione zostały wypowiedzi ze środkami pozaleksykalnymi w funkcji wartościującej. W materiale językowym pozyskanym z obu tygodników tego rodzaju środki nie miały licznej reprezentacji. Przede wszystkim zostały w tym krótkim rozdziale omówione formanty słowotwórcze wyrażające wartościowanie (np. prefiks *prze-* w znaczeniu ‘za, zanadto’, formanty deminutywne). Autorka wskazała także na związek niektórych konstrukcji składniowych z wartościowaniem.

Wreszcie w obszernym rozdziale siódmym zanalizowane zostały wypowiedzi wyrażające sąd wartościujący pragmatycznie. Ocena wyrażona w omawianym tu sposób nie jest związana z użyciem jednego leksemu, ma status implikatury tekstowej, czyli nieobligatoryjnego wniosku wynikającego z większej całości. W tym wypadku środki, za pomocą których realizuje się funkcja wartościująca w wypowiedzi, mają charakter tekstowy, dlatego dla odbiorcy niezbędna do odczytania oceny zawartej w wypowiedzi jest nie tylko znajomość kodu językowego, ale też norm zachowań, upodobań oraz postaw światopoglądowych nadawcy bezpośrednio związanych ze sferą aksjologiczną. Dokonanie interpretacji konkretnej wypowiedzi wyrażającej sąd wartościujący pragmatycznie wiąże się z koniecznością uwzględnienia kontekstu w szerokim znaczeniu, tzn. wzięcia pod uwagę zarówno kontekstu leksykalnego, jak i wiedzy na temat poglądów, przekonań, systemu wartości nadawcy tekstu. Znamienne dla wypowiedzi wyrażających wartościowanie pragmatycznie jest ich różnorodność, która wynika z możliwości wykorzystania jako podstawy do sformułowania oceny rozmaitych informacji na temat jej obiektu. Podobnie nadawca może użyć do wyrażenia tego typu wartościowania zróżnicowanych środków. W badanym materiale kolejno omówione zostały wypo-

wiedzi otwierające miejsce dla formuły: *i to jest dobre (złe)* oraz formuły: *co świadczy o tym, że X jest dobry (zły)* (podział ten Autorka przejęła od E. Laskowskiej). W obrębie tych drugich można wyróżnić m.in. wypowiedzi w formie pytania, wypowiedzi, w których nadawca do wyrażenia własnej oceny posługuje się cytowaniem i referowaniem wypowiedzi wartościujących, a także wypowiedzi ironiczne i z nieskonwencjonalizowanymi tropami. Wszystkie omawiane zagadnienia związane z problematyką wartościowania tekstowego zostały zilustrowane odpowiednio dobranymi przykładami, które zostały poddane gruntownej analizie i interpretacji.

W *Podsumowaniu* w formie wniosków końcowych zebrane zostały najważniejsze spostrzeżenia na temat rodzajów środków użytych w badanych tekstach w celu wyrażenia wartościowania nadawcy wypowiedzi oraz dane dotyczące ich frekwencji. Dokonano porównania pod tym kątem badanych czasopism, które wykazało, że „w obu analizowanych tygodnikach występują znaczne podobieństwa pod względem zastosowanych w nich kategorii sposobów wartościowania” (s. 220). Stwierdzono też znaczną przewagę wartościowania negatywnego, którą należy uznać za charakterystyczną cechę komunikowania ocen w tekstach prasowych. Całości pracy dopełnia bogaty zbiór pozycji bibliograficznych.

Na koniec warto podkreślić, że omawiana monografia w istotny sposób przyczynia się do opisu właściwości wartościowania wyrażonego w publicystycznych tekstach prasowych, zarówno poprzez wskazanie środków, którymi dysponuje podmiot wyrażający w nim ocenę rzeczywistości, jak i dane dotyczące frekwencji poszczególnych jednostek w analizowanym materiale. Z pewnością ze względu na wykorzystany do badań materiał prasowy i wnioski wynikające z jego analizy praca może stanowić podstawę do refleksji na temat wpływu określonego rodzaju wartościowania obecnego w przekazach medialnych na przemiany zachodzące w języku komunikacji społecznej. Starannie opracowana matryca teoretyczna użyta do opisu zjawisk językowych może okazać się pomocna dla badaczy analizujących pod kątem wartościowania różne typy tekstów, nie tylko publicystycznych.

Dorota Kołodziej

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków